

QO'QON XONLIGINING BOSHQARUV TIZIMIDA BUXORO VA XIVA XONLIGIGA NISBATAN FARQLI JIHATLARI

Odilov Saidbek Anvarjon o'g'li

Andijon Davlat Universiteti Tarix Fakulteti 3-bosqich Talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6545378>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-may 2022

Ma'qullandi: 10- may 2022

Chop etildi: 14- may 2022

KALIT SO'ZLAR

Qo'qon xonligi, O'rta Osiyo, Xiva xonligi, Buxoro amirligi, parvonachi, Shig'ovul, Qo'shbegi, Mingboshi, Otaliq, devonbegi, Inoq, mirzaboshi, Mehtar.

ANNOTATSIYA

Maqola Farg'ona vodiysidagi davlat bo'lmish Qo'qon xonligining O'rta Osiyodagi boshqa xonliklar ya'ni Buxoro va Xiva xonliklariga nisbatan davlat boshqaruvi tizimidagi farqli jihatlari yoritilgan

Qo'qon xonligi markaziy boshqaruv tizimi boshqa O'rta Osiyo xonliklar singari o'rnatilgan. Biroq markaziy va ma'muriy boshqaruvi tizimida o'ziga xos farqli jihatlari ham bo'lgan.

Qo'qon xonligida davlat boshqaruv tizimida turli amaldorlar faoliyat yuritgan maxsus vazirliklar zimmasidagi vazifalarni bir shaxsga yuklatilgan. Bunday tizim boshqa xonliklarda ham mavjud bo'lgan. Xiva xonligi boshqaruv tizimi ham shu usulda amalga oshirilgan.

Qo'qon xonligi markaziy boshqaruv tizimida Oliy Kengash faoliyat yuritgan. Qo'qon xonligida davlatni boshqaruv tizimida turli shaxslarni mansabga tayinlash, ularni bu mansabga tayinlanish vaqtida o'tkaziladigan marosim va udumlar bo'lib, bu udumlar Buxoro amirligi va Xiva xonligida boshqaruv tizimidagi an'analarda ham ko'rish mumkin. Shulardan biri oliy hukmdorni

tayinlash, ya'ni —xon ko'tarish marosimidir.

Qo'qon xonligida boshqa O'rta Osiyo xonliklari kabi hukmron doiradagi mansabdorlar ushbu marosimda yangi hukmdorga o'z itoatkorligini bildirib, bay'at (qasamyod) qilishgan, so'ngra uni oq kigizga o'tqazib ko'tarishgan. Marosimdan so'ng yangi xon xalqqa e'lon qilingan. Bundan ko'rinadiki, Buxoro amirligi va Xiva xonligida ham bu marosim shunday amalga oshirilgan.

Xonlik markaziy boshqaruv tizimida ham mansabga tayinlash turli tartiblarda amalga oshirilganligini ko'rishimiz mumkin. Ayrim hollarda yangi tayinlangan mansabdorga kimxob to'n kiydirilib, oliy hukmdorning muhri bosilgan yorliq berilgan.

Qo'qon xonligida boshqa xonliklardan farqli ravishda faqat – Xudaychi mansabiga tayinlanish o'zgacha

usulda bo'lgan. Xudaychi mansabiga tayinlanayotgan kishiga kimxob to'n va yorliqlardan tashqari oltin xassa ham berilgan.

Qo'qon xonligida Umarxonxon bo'lishiga qadar xonlik makaziy boshqaruvida bosh vazir lavozimini —Qo'shbegi amalga oshirgan bo'lsa, uning davriga kelib o'rnini —Mingboshi egallagan. Chunki, Umarxon taxtga o'tirgach bir qator ma'muriy boshqaruvga o'zgartirish kiritib, mansab va mansabdorlar faoliyatini o'zgartirgan. Bosh vazirning qo'shbegidan mingboshiga o'tishi shu kabi islohatlar natijasidir. Buxoro xonligida mingboshi mansabi harbiy mansab sifatida mashhur edi. Xiva xonligida esa mingboshi mahalliy boshqaruv tizimida quyi mansablar qatoridan o'rin olgan.

Qo'qon xonligi markaziy boshqaruv tizimida mingboshidan keyingi pog'onada qo'shbegi turgan. Xonlikda bosh vazir Mingboshi bo'lsa, Buxoro amirligida farqli ravishda Qo'shbegi mansabi bosh vazir hisoblanib, poytaxt uning nazorati ostida bo'lgan. Ayniqsa, mang'itlar hukmronligi davrida bu mansabning mavqeyi yuqori bo'lganligini sharqshunos A.A.Semenov qayd etadi. Xivada xonligida ham qo'shbegi Qo'qon xonligidagi singari bosh vazirdan keying o'rinda turgan asosiy amaldorlardan hisoblangan. bo'lsada ikkala xonlikda bu mansabdagi vazirlarning faoliyati bir-biridan keskin farq qilganligini ko'rish mumkin. M.Yo'ldoshevning ko'rsaticha, Xivadagi qo'shbegi moliya-soliq ishlariga mutasaddi rahbarlardan sanalgan.

Qo'qon xonligida qo'shbegi mansabidan keyingi o'rinda parvonachi mansabi bo'lgan. Bu mansabni egallagan shaxs oliy hukmdor tomonidan yorliq va

inoyslarni o'z egalariga yetkazgan. Ushbu mansab Buxoro va Xiva xonligida ham mavjud bo'lib, bu mansab egasi vazifasida deyarli farq bo'lmagan.

Qo'qon xonligi markaziy boshqaruvida xonlikka chet mamlakatlardan elchilarni kutib olish bilan —Shig'ovul shug'ullangan. Buxoro amirligida Xiva xonligidam shig'ovul mansab bo'lganligini tarixy manbalar tasdiqlaydi.

Qo'qon xonligida iqtisodiy masalalar bo'yicha ma'sul amaldor devonbegi bo'lgan. Bu mansab egasi mamlakat xazinasi nazoratini amalga oshirgan. Buxoro va Xiva xonliklarida ham Qo'qon xonligidagi singari, devonbegi lavozimidagilarga bir xil vazifani bajarganlar. Biroq, ayrim farqli jihatlari bo'lgan. Xususan, Buxoro Amirligida devonxonaga tegishli xujjatlarning barchasi devonbegi ixtiyorida bo'lmay, balki qo'shbegi ixtiyorida saqlangan.

XIX asrning 50-60 yillariga kelib, xonlik markaziy boshqaruv tizimida devonbegi vakolatlari boshqa, ya'ni mirzaboshi mansabida kishiga berilgan. Buxoro amirligida bu mansab egasi aksincha bosh vaziri bo'lgan qo'shbegining devonxonasi boshlig'i Qo'qon xonligidan farqli o'laroq, mirzaboshi deb yuritilgan. Xonlikni markaziy boshqaruvidagi iqtisodiy hayotni tartibga solish Mehtar lavozimi vakolatida bo'lgan. Mehtarga mamlakatga olib kirilayotgan va olib chiqilayotgan savdo mollaridan olingan zakot va bojni aynan mehtar lavozimidagi kishlar nazorat qilgan. Mehtar mavqeyi Qo'qon xonligiga nisbatan boshqa O'rta Osiyo xonliklarida ancha yuqori bo'lgan. Xiva xonligida 1819-1821 yillarda mehtar bosh vazir hisoblangan lekin, rus sayyohi Muravyov o'z esdaliklarida

ta'kidlanishicha Qo'qon xonligidagi kabi bu mansab vakolatiga boj va soliq ishlarini nazorat qilish bilan chegaralangan. Shuningdek, XIX asr II yarmiga oid tarixiy manbalarga ko'ra, Xivada mehtar xazina mablag'larining sarf-xarajati ustidan ham nazorat qilgan.

Xonlik markaziy boshqaruv tizimidagi yuqori mavqeiga ega bo'lgan mansablardan biri bu —O'taliq bo'lgan. Buxoro Amirligida ham o'taliq unvoni bo'lgan. Bu unvon ikki kishiga berilgan. Ayrim hollarda, A.A.Semenovning ko'rsatishicha, asosan, Buxoro amirligining so'nggi hukmdorlari davrida bu unvon hech kimga berilmagan. Xiva xonligida esa Buxoro va Qo'qon xonligidan farqli ravishda, o'taliq unvoniga to'rt kishi ega bo'lib, bu unvon urug' boshliqlariga berilgan.

Xonlik markaziy boshqaruv tizimida —Inoq unvoniga ega bo'lgan shaxs oliy hukmdorning mulozimlari ichida eng yuqori martabalisi bo'lib, bu unvonga bir kishi sazovor bo'lgan. Sh. Vohidovning ko'rsatishicha, xonning xos va sirdosh mulozimi bo'lgan.

Buxoro xonligid hukm surgan Ashtarxoniylar sulolasidavrida Inoq unvoniga ega bo'lgan shaxs mavqeyi yuqori bo'lib, oliy hukmdorning muhri uning qo'lida saqlangan. Xiva xonligida inoq unvoniga xonga itoat etgan urug' oqsoqollariga berilib, bunga to'rt kishi sazovor bo'lgan. Xivada yangi xonni taxtga o'tqazishda bu unvon egalari muhim rol o'ynagan.

Davlatning markaziy boshqaruv tizimida eng oliy diniy mansab "Shayxulislom" bo'lib, bu mansab Sh.Vohidov, Umarxon tomonidan 1818 yilda ta'sis etilganligini ko'rsatadi. Buxoro va Xiva xonligida ham shayxulislom eng oliy diniy huquqiy mansab bo'lgan. Xojikalon unvoni diniy mansabdorlar markaziy boshqaruvda shayxulislomdan keyin turgan. Sh.Vohidov bu unvondagi shaxsga fiqx olmi deb ta'rif beradi. Xonlikda bu mansabga ikki kishi tayinlangan. Bu ikki fiqx olimi davlat ishlari, hukmdor farmon va qarorlari shariat qonunlari asosida bo'lishi yoki shariatga mos kelishiga ma'sul shaxslar bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bohodir Eshov, «O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi», Toshkent-2012
2. Azamat Ziyo O'zbek davlatchilik tarixi Toshkent-2001
3. Yo'ldoshev.M. Xiva xonligidagi feodal yer egaligi va davlat tuzilishi...b.262.
4. Semenov.A.A.Ocherk ustroystva sentralnogo administrativnogo upravleniya Buxarskogo xanstva pozdneyshego vremeni.-Stalinabad:1954.-s.60
5. Mirza Badi Devon. Majma' al-arqam.-M-:1981.-s.99
6. Vohid.Sh.Qo'qon xonligida unvon va mansablar. Sharq Yulduzi.1995
7. Vohidov Sh, Xoliqova R. Markaziy Osiyodagi davlat boshqaruv tarixidan(XIX-XX asr boshlari).-b.16
8. Sobirov, J., & Yunusova, H. (2022). MA 'RIFATLI JAMIYAT YARATISHDA O 'ZBEK YOSHLARINING SALOHİYATI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(2), 11-14.
9. www.ziyounet.uz
10. www.ziyounet.uz